
PROBLEMES DE LA PERIODITZACIÓ EN HISTÒRIA DE LA LLENGUA

PROBLEMS OF THE PERIODIZATION IN THE HISTORY OF LANGUAGE

BRAULI MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant
brauli.montoya@ua.es

Resum: El treball analitza l'adequació de les perioditzacions de la història de la llengua catalana amb l'objectiu proposar-ne una que siga compatible amb el caràcter social de què actualment pretenen revestir-se la majoria de les històries de la llengua. Així, es considera fora de lloc el tractament d'algun període previ a l'existència de la llengua catalana, com la de la *romanització*, i es rebutja alguna etiqueta que és una tradició inventada, com la de la *reconquista*. La proposta d'una periodització es resumeix en quatre etapes basades en factors sociolingüístics: *sorgiment*, *consciència*, *plenitud* i *conflicte lingüístic*.

Paraules clau: historiografia, història social de la llengua catalana, decadència, conflicte lingüístic.

Abstract: The work analyses how of suitable are the periodizations of the history of the Catalan language with the aim to propose one that could be compatible with the social nature of what at present pretend to encase most of the histories of the language. Like this, it considers out of place the treatment of some previous period at the existence of the Catalan language, as that of the *Romanization*, and rebuffs some tag that is a tradition invented, as that of the *Reconquest*. The proposal of a periodization summarises at four stages based at sociolinguistic factors: *emergence*, *conscience*, *plenitude* and *linguistic conflict*.

Key words: historiography, social history of the Catalan language, decadence, linguistic conflict.

0. PREÀMBUL

Les persones estem avesades a fragmentar l'entitat abstracta que denominem *temps* en períodes establits arbitràriament per a ser capaços de comprendre'l o, si més no, assimilar-lo millor. A partir d'ací existeixen un *ara*, que seria el punt de partida, un *abans* i un *després*. El *després* —o *futur*— com que és l'antítesi de la *història* —el nostre objecte de treball— el deixarem de banda. En canvi, l'*abans* —el *passat*— podem, relativament, *anostrar-lo* mitjançant un mesurament a partir de la manera en què entenem les coses avui:

la concepció del temps històric està, com el conjunt del discurs històric, sobredeterminat pel moment que la produeix. (...) les nocions de base de l'historiador, i el conjunt dels seus «productes» intel·lectuals parlen del passat, però també ens informen del present. (Nicolás 1998: 111)

La història de la llengua és una disciplina que té «el temps com a eix vertebrador» (Iglésias 1914: 20) amb l'objectiu de reconstruir els fets lingüístics del passat. Es tracta d'una reconstrucció, en les seues fases d'anàlisi i interpretació, efectuada després d'una desconstrucció del nostre món tal com suposem que ha estat construït (Nicolás 1998: 170). La història de la llengua catalana no és una història particularment diferent de la que presenten les altres llengües romàniques ni tampoc massa allunyada de la resta de llengües europees. Ho comprovarem en repassar els diferents períodes que han caracteritzat la història del català, cosa que farem sense perdre de vista el vessant social.

1. LA HISTÒRIA SOCIAL DE LA LLENGUA

Actualment no es pot plantejar una història de la llengua sense tenir en compte la intervenció social dels grans actors col·lectius, com poden ser els que estan lligats a les institucions dirigents (la cort, el govern, la noblesa, la burgesia, l'església, etc.) o bé els que conformen les institucions de base (el sistema educatiu, el funcionariat, els gremis, els sindicats, etc.). Tots aquests actors col·lectius han de ser presents en qualsevol història social de la llengua (Iglésias 2014). Tanmateix, la historiografia lingüística clàssica ha defugit un tractament social complet i s'ha concentrat en l'actuació de les elits de la societat (Lapesa 1942). Per sort, en la història de la llengua catalana comptem amb exemples d'investigadors que des dels anys setanta del segle passat venen reivindicant la necessitat d'un enfocament expressament sociolingüístic (Ninyoles 1975: 76; Aracil 1983: 31) o bàsicament social:

La història d'una llengua (...) social (...) estudia les relacions d'aquesta amb el poder polític, amb la societat (bilingüisme, etc), amb el poder religiós, amb l'ensenyament, amb els mitjans de comunicació, amb els moviments migratoris. (Solà 1976: 189)

Altres autors, en canvi, per bé que no han reclamat explícitament una història social de la llengua, sí que han parlat de «conflictes sociolingüístics» quan han estudiat, per exemple, el que es deriva del contacte entre arabòfons i catalanòfons al Regne de València anterior a l'expulsió dels moriscos (Duarte & Massip 1981: 54-58). La majoria d'historiadors de la llengua, però, des de Carbonell (1979) ençà, s'han limitat a fer-se ressò de l'etiqueta *social* als títols, subtítols i epígrafs de les respectives obres o l'han destacada d'alguna manera, com ara Fuster (1990). I, amb major o menor convicció, esmenten la *història social de la llengua* en treballs com els de Ferrando & Nicolás (1993), Nicolás (1995), Salvador (1996), Ginebra (1999), Monteagudo (1999), Moreno (2005) o Cabré (2016). Capítol a banda mereixen obres com les d'Aracil (2004), Kremnitz (2013), Boix (2014) o Gimeno (2016), i, a un nivell teòric, la de Nicolás (1998: 36-41). Destaquem d'aquesta darrera, la descripció dels coneixements procedents d'altres disciplines que ha d'incorporar l'historiador de la llengua:

les oscil·lacions quantitatives i qualitatives del poblament, la naturalesa i els condicionaments de la seua subsistència, en la mesura que confirmen els espais de comunicació oral i escrita, i els esquemes d'organització política i doctrinal que li corresponen. (Nicolás 1998: 38)

i la concreció requerida a l'investigador del català:

relatar i interpretar l'evolució i els canvis que ha conegut la comunitat lingüística catalana al llarg del temps, dins del territori que ha ocupat en cada moment i sota configuracions polítiques i d'estructura social variables, en relació a l'inventari formal de la llengua, a les seves possibilitats d'ús o a les manifestacions simbòliques que formes i usos generen. (Nicolás 1998: 40).

Amb aquest programa a la mà, podem passar revista a les perioditzacions de la història de la llengua catalana que, amb menor o major fortuna, s'han portat a terme per tal de concloure amb una proposta impregnada totalment pel caràcter social.

2. LES ETIQUETES PRÈVIES

L'establiment de la cronologia d'una llengua presenta dues modalitats: la que podem considerar més objectiva (la divisió en segles i en anys), que és la que han seguit tradicionalment els historiadors de la llengua italiana (Migliorini 1960), i la que s'arrisca en interpretacions que miren de qualificar diferents èpoques, com ha estat més

propi de la tradició hispànica (Monteagudo 1999). El discurs que construïm llavors pot caure en la formació d'entelèquies, com ara la de la *Reconquista* (Moreno 2005: 118), pertorbadores per a la recerca històrica, com veurem més avall. Altres opten per l'eclecticisme: ajustar la cronologia convencional a les grans fites històriques (Ferrando & Nicolás 2005: 14-15). En aquest apartat repassarem les etiquetes que s'han fet servir per a qualificar els diversos períodes, unes més neutres o descriptives que d'altres, i intentarem esbrinar-ne l'abast i les implicacions ideològiques que hi subjauen.

El començament d'algunes històries de la llengua catalanes té lloc, paradoxalment, abans del sorgiment de la llengua catalana. L'epígraf més habitual en aquests casos és el de «La romanització» (Sanchis Guarner 1972: 99; Nadal & Prats 1982: 51; Marcet 1987: caps. 1, 2, 3; Ferrando & Nicolás 1993: 23; Tavani 1994: 173). No és un fet singular del català, per descomptat; com a paradigma de les llengües romàniques, ho veiem en la història clàssica de l'italià (Migliorini 1960: caps. 1, 2), i també en el galleg (Monteagudo 1999: cap. 1), però, sobretot, en la del castellà de Lapesa (1942), que hi dedica els quatre primers capítols. Dins de l'esquema biològista —o biogràfic— que, com veurem, presideix la majoria de perioditzacions, seria el retrocés a la vida dels avantpassats abans de parlar de la de l'individu objecte de tractament. En algun cas, hom recula a les llengües prèvies al llatí, com és el cas del primer capítol de Lapesa (1942) o de Sanchis Guarner (1972: 89-98). Ja no és tan habitual que hom prescindisca de l'etiqueta preferida de la *romanització* i passe directament a analitzar les llengües preromanes, com és el cas de la història de la llengua continguda a l'*Enciclopèdia de la llengua catalana* (Vallverdú 2001: cap 1). Siga com siga, el tractament que observem de la *romanització* contrasta vivament amb el de l'*arabització*, que, curiosament, no rep mai aquest nom paral·lel. Fixem-nos en alguns enunciat:

- «La *invasió* àrab» (Nadal & Prats, 1982: 87; Marcet 1987: cap. 4;
Sobre la llengua dels valencians, 1998: 27)
- «La *invasió* musulmana» (*Història de la llengua catalana*, 2020)

És a dir, la *romanització* rep un tractament positiu o, almenys, no marcat, mentre que l'*arabització* es considera producte d'una *invasió*. Ja sabem que els romans també van *envair* el territori que segles després esdevindria catalanoparlant, però, mentre que aquests no són considerats uns intrusos, els àrabs sí que reben aquest tracte pejoratiu. Des del punt de vista lingüístic hi ha una raó de pes indiscutible: la llengua que portaren els romans acabaria convertint-se en català, en tant que la dels àrabs es limità a una mera coexistència amb el català ja format. Ara bé, la qualificació com a *musulmana* de la *invasió* «malèvola», ens fa pensar en una motivació subjacent de caire religiós,

que és la que va presidir l'enfrontament històric entre «moros i cristians». Aquesta etiqueta negativa, lligada a una de les civilitzacions que ha participat en la història de la llengua catalana, ens porta a una altra amb marca ideològica que també ha penetrat entre els historiadors del català, la de *Reconquista*, o «retorn» dels cristians a les terres «furtades» pels musulmans. Tanmateix, els cristians del nord de la península Ibèrica no havien estat mai als territoris centrals i meridionals que ocupava al-Àndalus i la seua expansió cap al sud va ser, en realitat, una *conquesta*.¹

L'origen del terme *reconquista* és molt posterior al període referit (Ríos Saloma 2011: 37). Concretament, apareix durant el segle XIX, en ple romanticisme, i comença a promocionar-se amb la restauració monàrquica espanyola de 1874, íntimament associada a la formació d'una identitat nacional centrada en Castella (García Fitz 2009: 144). El concepte entra plenament dins dels paràmetres de *la invenció de tradicions*, en termes de Hobsbawm & Ranger (1989), les quals tenen com a objectiu legitimar les *comunitats imaginades* que es construeixen en el context del nacionalisme vuitcentista (Anderson 1983). La historiografia i la filologia castellanen en van plenes i, a través de la línia que va de Sánchez Albornoz a Menéndez Pidal, el terme *Reconquista* arriba a la filologia catalana de la mà de Sanchis Guarner (1972: 123).² Afortunadament, els deixebles del filòleg valencià (Nicolás 1998: 351; Ferrando & Nicolás 2005: 99) i els altres historiadors de la llengua (Nadal & Prats 1982: 205, 223) han tingut bona cura de no deixar-se portar per aquesta influència i han emprat sempre el terme *conquesta*. Però no solament s'ha defugit el terme des de la filologia dedicada al català sinó que també ha succeït així des de la historiografia de concepció catalana (Torró 2000). I, fins i tot, se n'han apartat historiadors de formació castellana:

Es indudable que la historiografía nacionalista de mediados del siglo XIX, y posteriormente el nacional-catolicismo implantado en España durante la dictadura franquista, estaban muy interesados en potenciar la idea de la «Reconquista» para así reforzar y justificar la unidad de España. Esta interpretación interesada del pasado, no obstante, debe ponerse en cuestión y mirarse de forma crítica, especialmente en estos tiempos en que la cuestión identitaria ha vuelto a dominar con pasión el discurso público. (López Zapata 2018)

1. No debades, el sobrenom de Jaume I és «el Conqueridor», i el «Sermó de la Conquesta» era la denominació que rebien els discursos barrocs que durant l'edat moderna es pronunciaven en la diada del 9 d'Octubre, data commemorativa de l'entrada de Jaume I a València.

2. Manuel Sanchis Guarner va ser deixeble de Ramón Menéndez Pidal. Curiosament, el filòleg valencià, quan no escriu pròpiament sobre el període en qüestió o no usa epígrafs conscients, parla de *conquesta* (Sanchis Guarner 1972: 3; 1973: 8). La primera versió de l'informe *Sobre la llengua dels valencians* (1998: 39), que manté el terme *reconquista*, va ser redactada per Sanchis Guarner

Hem de descartar, doncs, d'ocupar-nos a les nostres històries de la llengua de les etapes de *romanització* i *arabització* perquè són, respectivament, una anterior i l'altra independent de l'existència de la llengua catalana. Pel que fa al rètol de *reconquista*, hem de rebutjar-lo, atès que, a banda de ser aliè a la nostra tradició historiogràfica, és una invenció de la historiografia castellana. Per tant, quin hauria de ser el punt de partida? Nicolás (1998: 265) el situa en el «punt d'inflexió sense retorn després del qual una matèria lingüística primera s'ha transformat i reorganitzat en un altre codi». Dit amb altres paraules: aqueix punt d'inflexió per a encetar la història d'una llengua el trobarem, lògicament, en el *naixement* de la llengua en qüestió. En el cas del català, això succeeix quan la «matèria lingüística» que diem *llatí* s'ha reorganitzat en la «matèria lingüística» que diem *català*. Mascaró (2014) sosté que les llengües «no naixen», si bé, paradoxalment, il·lustra el seu treball amb els casos, ben coneguts, de les primeres documentacions de l'italià i el francès (p. 11). Prou que sabem que el trànsit entre una llengua que «mor» i la següent que «naix» és gradual i que no és percebut pels parlants que el protagonitzen, com comenta el mateix Mascaró (2014) esmentant autoritats tan diverses com Coromines (p. 6) o Lodge (p. 41), però creiem que és una crítica gratuïta la que adreça als estudiosos dels orígens del català, com ara Bastardas o Moran, perquè utilitzen aquestes metàfores de caire biològic.

Des de la nostra perspectiva no critiquem aquesta terminologia però, per a evitar les imatges extralingüístiques que suggereix, considerem que seria més afortunat parlar del *sorgiment* d'una llengua, que aniria en paral·lel a la localització de l'origen del canvi lingüístic en termes de Weinreich, Labov & Herzog (1968: 102, 186).³ En aquest sentit, l'aplicació d'una metodologia sociolingüística per al seguiment dels canvis estructurals en les llengües ha conclòs que els parlants innovadors són aquells que posseeixen llaços febles en la societat on viuen (Milroy & Milroy 1985). Així és com Wheeler (1993: 71-75) ha descrit el sorgiment històric de canvis lingüístics com els del valencià apitxat. De la mateixa manera, l'afebliment dels llaços entre les diferents parts de l'antic Imperi Romà, provocaria l'acumulació de canvis lingüístics que acabarien donant lloc a la fragmentació del llatí en diferents llengües. Quan aquests punts inicials o d'inflexió dels canvis han guanyat una mica de terreny és «que s'ha d'haver afermat una certa consciència d'identitat diferenciada» (Nicolás 1998: 265), com també reconeixen Weinreich, Labov & Herzog (1968: 186-187):

The level of social awareness is a major property of linguistic change (...) The advancement of the linguistic change to completion may be accompanied by the rise in the level of awareness.

3. El terme original anglès que donen aquests autors és *actuation*, que hem optat per traduir i aplicar com a *sorgiment* als nostres treballs (Montoya 1995: 166; 2018: 7, 11-13).

En suma, podem establir un paral·lelisme entre el sorgiment del canvi lingüístic, que modifica una part de les estructures d'una llengua (un fonema, un morfema, etc.) sense que aquesta llengua perdi la seua identitat, i el sorgiment d'una nova llengua a partir d'una altra, és a dir, la generació d'una acumulació de canvis lingüístics tan gran que dona lloc a una altra llengua a partir d'una d'anterior, la qual, al seu torn, passa a considerar-se extingida. És llavors quan intervenen les metàfores d'ordre biològic del naixement i la mort de les llengües. En aquest sentit, no té fonament l'afirmació de Mascaró (2014: 40) que, per mor de la gradualitat del canvi lingüístic (Labov 1994), les llengües no naixen però poden morir, perquè si acceptem que moren, com en el cas del llatí, hem d'acceptar que d'altres poden nàixer a partir de la descomposició de la llengua desapareguda, com en el cas del català. El fet que la realitat lingüística canvia gradualment i que no siguem capaços d'apreciar quan es produeixen els canvis entre un estat i el següent val tant per a la mort com per al naixement de llengües. Igualment, el canvi lingüístic és difícil de percebre pels parlants mentre se'n produeix la transició entre dos estats lingüístics (Weinreich, Labov & Herzog (1968: 184-185). Per això categoritzem el *continuum* lingüístic de manera discreta, per tal d'entendre l'evolució de les llengües, tant en el pas d'unes llengües a altres com en el dels canvis puntuals de dos estats lingüístics entre si.

3. LES PERIODITZACIONS EN LA HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA

Sembla que hi ha unanimitat entre els historiadors de la llengua catalana a «situar a la fi del segle VIII o a començaments del segle IX la fractura entre llatí i romanç» (Nadal 2005: 78). Per tant, aquest és el punt en què considerem que han d'encetar-se les perioditzacions de la història del català. La majoria de tractadistes parlen, lògicament, dels *origens*, amb un plural simptomàtic que pretén abastar un període suficientment ampli durant el qual es produeix el *sorgiment* de la llengua. Cap al final d'aquest «trànsit» inicial (s. IX-X), l'escriptura (exclusivament llatina) deixa alguns «clevills» —sobretot toponímics— com a indicis del que ja era una realitat generalitzada en la parla i, a partir del s. XI, el llatí ja es mostra prou «clevillat» pel català. Aquesta primera època d'«accés a l'escriptura» és qualificada com a «català pre-literari» (Nadal & Prats 1982: 163, 171; Tavani 1994: 173), amb una visió literària de la història de la llengua. No debades, aqueixa mentalitat que situa la literatura com la màxima expressió de la perfecció de la llengua, és també la que s'ha imposat tradicionalment quan s'han situat com a «actes fundacional de les llengües» textos (para)literaris com els *Serments de Strasbourg* per al francès (s. IX), l'*Indovinello veronese* (s. IX) per a l'italià, la *Cançon de Santa Fe*

d'Agèn per a l'occità (s. x), les *Glosas Emilianenses* per al castellà (s. x) o les *Homilies d'Organyà* (s. XII) per al català (Nadal 2005: 75-76). Però, com sabem, en el cas de la llengua catalana, hi ha textos anteriors que posseeixen un caràcter instrumental —no literari, doncs— que ha de ser valorat com a evidència d'un ús escrit de la llengua. Per tant, l'etiqueta que estableix un tall entre un *abans* i un *després* de la producció literària no té sentit.

L'etapa següent en la història del català també ha patit la influència de la concepció literària: «La naixença de la prosa catalana: Ramon Llull» (Sanchis Guarner 1980: 149), «Ramon Llull, o el “miracle de la creació de la llengua”» (Tavani 1994: 53). A partir del segle XIII ja no podem parlar d'*origens*, evidentment, perquè hi ha un canvi en els catalanoparlants: ara tenen *consciència* que parlen una llengua diferent de les dels seus veïns (Ferrando 1980; Ferrando & Nicolás 2005: 89; Sabaté 2016; Terrado & Sabaté 2016); encara que Jaume I l'anomena «nostre llatí» al seu *Llibre dels Fets* (cap. 86), atès que, ja a finals de la mateixa centúria, fa acte de presència el nom propi per a la llengua, *catalanesc*, basat en el gentilici comunitari (Montoya 2018: 34-38). Aquesta època de conscienciació lingüística creixent es veu coronada amb la conformació del mapa de la llengua, que afig a la Catalunya originària el País Valencià i les Illes Balears. El paper de Ramon Llull, no com a literat, sinó com a ordenador de la llengua, cal destacar-lo en una etapa posterior, que és quan s'escampa la seua influència.

Els segles XIV i XV han rebut qualificatius altament positius sobre la situació de la llengua (*creixença, esplendor, plenitud, expansió*) per part de la majoria d'historiadors del català (Sanchis Guarner 1972: 145; Sanchis Guarner 1980: 179, 189; Nicolás 1998: 357; Montoya 2018: 59). En certs casos, s'han centrat en el paper desenvolupat per un organisme fonamental per a l'època: la «Cancelleria Reial» (Sanchis Guarner 1972: 143; Sanchis Guarner 1980: 162; Vallverdú 2001: 48-51), a voltes amb ressonàncies literàries: «La prosa parlamentària i cancelleresca» (Tavani 1994: 174). Com és evident, tant Llull com la Cancelleria, són elements decisius, durant la baixa edat mitjana, en el procés d'establiment d'una normativa gramatical del català. Aquest procés és acompanyat per un altre que caracteritzarà aquests segles, el de la nacionalització de la comunitat lingüística catalana, que, contràriament al que postula Hobsbawm (1998), té lloc molt abans del moviment nacionalista europeu del segle XIX. Efectivament, les idees sobre les nacions i el nacionalisme tenen un origen medieval (Hastings 2003) que es concreta a tots els països de llengua catalana (Nadal 2005: 79-80; Marfany 2008: 59-84), fins i tot als més allunyats del seu origen geogràfic (Barrio 2005: 30-31; Carrasco 2005; Barrio 2011: 453-454; Mas 2014). Tot això condueix a una institucionalització del català (i de l'aragonès) en els usos protocol·laris de la Corona d'Aragó: per a l'acte de coronació (*Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós* 1344), en adreçar-se el rei a les Corts generals, en l'emissió de comunicats als diferents regnes, etc. (Montoya 2018: 67-68).

Per tant, no considerem que anomenar aquests segles del final de l'edat mitjana com de *plenitud* de la llengua catalana siga gratuït. En paraules de Carbonell (2017b [1984]: 35), «la identificació de llengua-nació és antiga», i afegim: no sols en cronistes com Ramon Muntaner (*Crònica*, 1325-1328) o Pere Tomic (1438), ni en reis com Jaume II, creador de la Cancelleria Reial (1318), o Pere el Cerimoniós (1336-1387), ni en predicadors com Sant Vicent (1411) o papes com els Borja (1455-1503), sinó també en l'acció lingüística concreta de Ramon Llull que es difon durant el segle XIV o en els intents d'establir una normativa a càrrec de figures com Jeroni Pau o Bernat Fenollar a finals del segle XV. Certament, *la questione della lingua* (Nadal 2005: 53) no s'arriba a plasmar en una gramàtica normativa catalana com de les que sí que van gaudir altres llengües europees durant el Renaixement, però no podem oblidar la força de la inèrcia en la fixació del català modern fins ben entrat el segle XVI, gràcies al paper que hi juga la impremta (Ferrando 1999).

Segons Bernat (2014: 6), la periodització de la història de la llengua catalana pot simplificar-se en dues grans fases, la primera, que comprendria «des de l'aparició del català fins a finals del segle XV» (aproximadament set segles), i la segona, «que s'iniciaria al s. XVI i arribaria fins als nostres dies (els darrers cinc segles)», en què «el català ha entrat en una fase de retrocés funcional». Segons això, hauríem assolit una primera part en la tipologia de descriptors aplicats a la historiografia de la llengua catalana que serien bàsicament de caire positiu (*sorgiment, consciència, plenitud*) i ara hauríem d'enfrontar-nos amb descriptors de caire negatiu, que, com no podia ser d'una altra manera, són els que han despertat més controvèrsia, començant pel de *Decadència*. Fuster (1986: 29-30) atribueix l'origen del nom a un estudiós poc conegut del s. XIX (Magí Pers i Ramona, 1857), qui havia concebut el terme per al període de la literatura catalana comprès entre finals del segle XV (la unió de les corones de Castella i Aragó, 1479) i principis del XIX (la difusió del poema *La Pàtria*, de Bonaventura Carles Aribau, 1833). Altra volta, doncs, la literatura marca l'agenda de la història de la llengua. Així és com també trobem el terme *decadència* en circulació, durant la segona meitat del segle XX, en volums dedicats monogràficament a aqueixa etapa (Fuster 1976; Comas 1978). Una de les primeres aplicacions que se'n fa a la història de la llengua és la de Sanchis Guarner (1972: 158) quan titula un apartat «Decadència política i idiomàtica». Però abans d'assolir un major recorregut en l'estudi de la llengua, el terme rep les crítiques des de la literatura (Rossich 1990: 35):

La necessitat de superar el concepte de «Decadència» —confús i distorsionador— que tradicionalment s'ha aplicat a un llarg període de la literatura catalana obliga (...) a introduir uns criteris historiogràfics nous que permetin analitzar amb més fidelitat la producció literària en català de l'Edat Moderna.

La polèmica l'enceta Fuster (1990) tant des de l'òptica de la literatura com de la llengua:

Darrerament, hi ha la tendència a atenuar les tintes negres de la «Decadència» i uns i altres exhumen títols de paper impresos en català. (...) Si hi hagué una «literatura» en català en el segle XVII i en el XVIII, fou una literatura agenollada davant el castellà i els seus models, i trista. Voler ignorar «la Decadència» en bloc, em sembla que són ganes d'«exculpar-nos», quan no hi ha manera de fer-ho. (p. 151)

El primer pas de la castellanització havia estat, en el XVI i en el XVII, el fet que els catalanoparlants s'acostumessin al castellà. (...) El capítol més fonamental d'una «història social de la llengua catalana» seria aquest: el que aclarís com el poble catalanoparlant s'«acostuma» al castellà. Com, quan i per què. Això és anterior a les mesures repressives adjacents a la Nova Planta. (p. 161)

Així, doncs, no és en absolut rebutjable el terme de *decadència* amb el concepte i la cronologia referits, especialment quan parlem d'història social de la llengua tal com planteja Fuster, ja que és clau aquesta època per a entendre el procés, primer, d'adquisició del castellà i, segon, d'adopció com a llengua «pròpia» (al costat del català). En termes del procés de nacionalització catalana dels segles XIV i XV que acabem d'esmentar, ara hauríem de parlar d'un procés —paral·lel i invers— de *desnacionalització* catalana i de *renacionalització* castellano-espanyola durant els segles següents. El fenomen, doncs, afectava de manera important l'esdevenidor de la llengua catalana. Però la proposta «abolicionista» de Rossich, segurament a causa que, de colp, es «dignificaven» tres o quatre segles de literatura catalana, guanya adeptes i s'estén la sensació que esmentar la *decadència* deixa de ser «políticament correcte» o mostra que no s'està al dia en la disciplina. Llavors, el desig d'evitació del mot tabú genera, des del seu ús entre cometes («Decadència») o amb expressions atenuants («impròpiament anomenat... », «mal anomenada... », «provisionalment... ») d'un monogràfic d'aquesta mateixa revista (Nicolás 1990), fins a una gran quantitat d'eufemismes: *crisi identitària*, *davallada*, *decandiment*, *declivi*, *dependència*, *latència*, *replegament*, *transculturació*, etc.⁴ (Tavani 1994: 131; Salvador 1996: 195, 198; Ferrando & Nicolás 2005: 183, 225; Montoya 2018: 79), els quals palesen, tanmateix, la necessitat de denominar aquesta època amb algun rètol que la identifique clarament.

4. Sanchis Guarner (1963: 7), com que s'ocupa d'aquesta època monogràficament, fragmenta les denominacions per segles: el XVI és d'*enfonsament*, el XVII de *prostració* i el XVIII de *desensonyament*. Aquest darrer terme no és tan negatiu com els altres ja que implica una certa recuperació. Ferrando i Nicolás (1993: 224) empen un sinònim, *desvetlament*, per al mateix segle, cosa que sembla exagerada justament per a l'època en què el català ha patit la pitjor repressió institucional de la història.

Si, malgrat tot, el terme *decadència* no es considera adequat,⁵ la sociolingüística fa aportació per a tota aquesta època del concepte de *conflicte lingüístic* (Aracil 1982; Ninyoles 1969), que s'enceta en el segle XVI, quan el castellà comença a ocupar àmbits d'ús fins llavors reservats al català. Ara bé, el susdit *conflicte* es perllonga fins a dia de hui atès que la competència lingüística per uns mateixos espais d'ús continua vigent actualment. Això significa que el nou rètol, si s'acceptava pels especialistes de la matèria, comprendria l'etapa més llarga en la història de la llengua catalana, de manera que ens cal subdividir aquest llarg període. Si partim de les «direccions» proposades per Ninyoles (1985: 43-65) per a representar la castellanització de la societat valenciana, podríem establir les següents fases per a tota la comunitat catalanoparlant:

Direcció horitzontal i selectiva (des dels anys 20 del segle XVI⁶ fins als anys 20 del s. XIX). L'aristocràcia comença a adoptar el castellà com a llengua de transmissió intergeneracional. Hi destaquen les famílies del duc de Gandia, entre els valencians, i del duc de Cardona, entre els catalans, encara que aquests darrers faran dependre més la seua castellanització dels enllaços matrimonials amb la noblesa castellana. L'alta clerecia valenciana, fornida de fills de la noblesa regional, també es castellanitzarà. Així, les elits socials veuran en la prestigiada llengua de Castella un instrument útil per a reforçar el seu poder i controlar millor el poble. Diem que la direcció de la castellanització en aquesta etapa és *horitzontal* perquè el moviment té lloc dins una mateixa classe, i és *selectiva* perquè hi ha una regulació dels individus dins aquest sector social. Així mateix, en aquesta primera fase el coneixement del castellà, que rep una alta valoració, s'estén pels altres sectors socials valencians i penetra a les ciutats catalanes mitjanes i grans.⁷

Direcció descendent i espontània (des dels anys 30 del segle XIX⁸ fins als anys 70 del s. XX). La burgesia esdevé la nova classe dirigent i, sobretot a les ciutats de Barcelona i València, inicia la seua castellanització familiar emulant l'aristocràcia que l'havia precedit. La direcció del procés ara és *descendent* perquè els «nous rics» que ascendeixen socialment adopten el castellà com a signe de classe. El coneixement del castellà s'ha assentat arreu i no és un impediment per a la mobilitat entre classes (direcció *espontània*). Ara bé, mentre que al País Valencià la direcció descendent de la castellanització assoleix les classes populars urbanes en començar el segle XX, la petita burgesia catalana manté l'ús familiar del català i ompli de sentit (polític) la *Renaixença*, que, entre els

5. La darrera història de la llengua catalana publicada persevera en una «suposada decadència» (Joan & Marí 2019: 7).

6. Després de la Guerra de les Germanies (1520-1522) al País Valencià.

7. La Catalunya del Nord, amb una situació política diferent des de 1659, és probable, a la vista de la francesització generalitzada actual, que començara la introducció del francès a les classes socials altes en el segle XVIII.

8. En els anys 30 del XIX comença el procés de castellanització de les burgesies de Barcelona i València.

valencians, fracassa. A partir d'aquest moment, les tendències es bifurquen i Catalunya s'orienta envers la recuperació de tots els àmbits d'ús de la llengua, en tant que el País Valencià veu com la castellanització familiar s'escampa arreu fins que, el retorn del català a l'escola després de la mort del dictador, atura el procés a finals dels anys 70 del segle XX, quan el castellà ha esdevingut la llengua majoritària dels valencians.⁹

Com hem vist, l'etapa del *conflicte lingüístic* inclou, *grosso modo*, cinc segles (XVI-XX) de la nostra història lingüística que hem repartit en dues fases. Tant en la primera (aproximadament, s. XVI-XVIII) com en la segona (s. XIX-XX) hem assistit al desenvolupament de moviments artístics i culturals que, en altres llengües europees, han deixat una petja indeleble, com ara el Renaixement sobre l'italià o el Barroc i el Neoclassicisme sobre el francès. El català n'ha quedat al marge, fins i tot en l'àmbit literari. Per això, no els hem tingut en consideració a l'hora de perioditzar aquesta primera fase del conflicte lingüístic. Pel que fa a l'època contemporània, el Romanticisme europeu sí que ha donat lloc a un reflex en la història del català amb nom propi, la *Renaixença*, estesa a tot el territori, però amb continuïtat en exclusiva al Principat de Catalunya: el Modernisme o el Noucentisme, que no són simplement moviments literaris, especialment el segon, que «acull» la normativització contemporània del català. La narració dels fets posteriors sol acabar en una fita històrica que reconeix tothom als països catalanoparlants de l'Estat espanyol: el final de la Dictadura de Franco. Les poques històries de la llengua que van més enllà, a causa de la manca de perspectiva històrica, acaben fent un relat periodístic que, paradoxalment, «perd actualitat» de seguida.

4. CONCLUSIONS

La història social de la llengua basa la seua aportació en els grans actors col·lectius, que són els que marquen l'evolució de les llengües. Els historiadors de la llengua catalana, amb major o menor encert, han procurat tenir en compte els factors socials que han afaiçonat els diferents moments viscuts pel català. En els casos més clàssics, alguns historiadors han encetat les seues històries abans d'haver-se format la llengua, com ha ocorregut amb l'estudi de la romanització. Altres han manllevat etiquetes de

9. La penetració del castellà a les Illes Balears és més tardana: segurament fins l'escolarització generalitzada del segle XIX no esdevé una llengua compresa i, fins el XX, parlada. Ara bé, la burgesia de les capitals balears, Palma i Maó, en els anys 30 del s. XX ja enceta una castellanització familiar que no ha assolit les classes populars. Vegeu un resum de la qüestió a cadascun dels territoris catalanoparlants referits en Montoya (2018: 140-150).

tradicions historiogràfiques forasteres, com la de la Reconquesta. La nostra proposta va en la línia d'encetar la història pel *sorgiment* del català en el seu procés d'emancipació del llatí (s. IX-XII); continuar-la amb les etapes d'adquisició de la *consciència* de catalanitat lingüística (s. XIII) i la de nacionalització o *plenitud* (s. XIV-XV), i cloure-la amb la que s'estén fins a dia de hui, la del *conflicte lingüístic* (s. XVI-XX) Amb aquests quatre moments històrics, que recullen dotze segles de la comunitat catalanoparlant, creiem que pot quedar ben compresa i «entesa» la història de la llengua catalana.

BRAULI MONTOYA ABAT
Universitat d'Alacant
brauli.montoya@ua.es
ORCID 0000-0002-4110-1364

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDERSON, B. (1993 [1a ed. 1983]) *Comunidades imaginadas: Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica.
- (2005) *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, Catarroja, Afers.
- ARACIL, L. V. (1982 [1a ed. 1965]) «Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova», dins *Papers de sociolingüística*, Barcelona, Edicions de la Magrana, p. 23-38.
- (1983 [1a ed. 1980]) «La història sociolingüística d'Europa: el tema i la temptació», dins *Dir la realitat*, Barcelona, Edicions Països Catalans, p. 31-46.
- (2004) *Do latim às línguas nacionais. Introdução à História Social das Línguas Europeias*, Santiago de Compostel·la, Associação de Amizade Galiza-Portugal.
- BARRIO, J. A. (2005) «La formación de la identidad nacional en el sur del país valenciano en el siglo XV», dins J. Millán (ed.), *Fronteras e identidades en el sur valenciano, siglos XIII-XVI*, Oriola, Ayuntamiento de Orihuela, p. 29-38.
- (2011) «Per servey de la Corona d'Aragó. Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del Reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón, ss. XIII-XV», *Hispania. Revista Española de Historia*, 238, vol. LXXI, p. 437-465.
- BERNAT, F. (2014) «Una proposta de periodització per a la història social de la llengua catalana», *Association Française des Catalanistes. Colloque international (Nanterre). Recherches sur la langue catalane: actes du Colloque international, Nanterre 4 et 5 novembre 2010*, Llemotges, Lambert-Lucas, p. 267-277.

- BOIX, E. (2014) «La història social de la llengua: presentació», *Llengua, Societat i Comunicació*, 12, p. 1-2.
- CABRÉ, T. (2016) «Una història social a través del fil de la llengua», dins R. Ortega, *En defensa de la llengua. Discursos, manifestos i textos decisius en la història del català*, Barcelona, Angle editorial, p. 9-14.
- CARBONELL, J. (2017a [1a ed. 1979]) «Elements d'història social i política de la llengua catalana», dins *Elements d'història de la llengua catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 15-33.
- (2017b [1a ed. 1984]) «La història lingüística catalana com a expressió d'una unitat cultural», dins *Elements d'història de la llengua catalana*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 35-44.
- CARRASCO, A. (2005) «Las manifestaciones del sentimiento nacionalista oriolano en el siglo XVI», dins J. Millán (ed.), *Fronteras e identidades en el sur valenciano, siglos XIII-XVI*, Oriola, Ayuntamiento de Orihuela, p. 39-47.
- COMAS, A. (1978) *La decadència*, Barcelona, Dopesa 2.
- DUARTE, C. & À. MASSIP (1981) *Síntesi d'història de la llengua catalana*, Barcelona, La Magrana.
- FERRANDO, A. (1980) *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Institut de Filologia Valenciana - Universitat de València.
- (1999) «El paper dels primers editors (1473-1523) en la fixació del català modern», *Caplletra*, 27, p. 109-136.
- FERRANDO, A. & M. NICOLÁS (1993) *Panorama d'història de la llengua*, València, Tàndem.
- FERRANDO, A. & M. NICOLÁS (2005) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya / Pòrtic, 2011.
- FUSTER, J. (1976) *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, Curial.
- (1986) «Decadència i castellanització», *Caplletra*, 1, p. 29-36.
- (1990) «Per a una cultura catalana majoritària», dins A. Ferrando (ed.), *La llengua als mitjans de comunicació*, València, Institut de Filologia Valenciana, p. 149-171.
- GARCÍA FITZ, F. (2009) «La Reconquista: un estado de la cuestión», *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 6, p. 142-215.
- GIMENO, F. (2016) «Historia social de los protorromances hispanos», dins J. Terrado & F. Sabaté (eds.), *El naixement de la consciència lingüística a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors, p. 15-42.
- GINEBRA, J. (1999) «Problemes de la història social de la llengua dels segles XIX i XX», *Caplletra*, 27, p. 13-21.
- HASTINGS A. (2003 [1a ed. 1997]) *La construcción de las nacionalidades*, Madrid, Akal.

- Història de la llengua catalana*, Viquipèdia. [En línia: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Història_de_la_llengua_catalana>, consulta: 5/7/2020.]
- HOBBSAWM, E. (1998 [1a ed. 1991]) *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Crítica.
- HOBBSAWM, E. & T. RANGER, T., eds. (1989 [1a ed. 1983]) *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo.
- IGLÉSIAS, N. (2014) «Els altres parlants i la història social de la llengua», *Llengua, Societat i Comunicació*, 12, p. 18-24.
- JOAN, B. & E. MARÍ (2019) *Breu història de la llengua als Països Catalans*, Barcelona, Pagès Editors.
- KREMELITZ, G., dir. (2013) *Histoire sociale des langues de France*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- LABOV, W. (1994) *Principles of Linguistic Change. Internal Factors*, Oxford UK / Cambridge USA, Blackwell.
- LAPESA, R. (1981 [1a ed. 1942]) *Historia de la lengua española*, Madrid, Gredos.
- López Zapata, I. (2018) «El legado catalán en Cartagena». [En línia: <<https://www.memoriadecartagena.es/legado-catalan-cartagena/>>, consulta: 5/6/2020.]
- MARCET, P. (1987) *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Teide.
- MARFANY, J. L. (2008) *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç.
- MAS, A. (2014) «La identitat nacional d'Oriola en l'època foral: la llengua com a argument», dins A. Mas, J. Millán & B. Montoya (eds), *Llengua i identitat a Oriola en l'època foral*, Oriola / Alacant, Ajuntament d'Oriola / Universitat d'Alacant, p. 9-29.
- MASCARÓ, J. (2014) «El concepte de llengua i la història de la llengua catalana», *Els Marges*, 103, p. 39-68.
- MIGLIORINI, B. (1960) *Storia della lingua italiana*, Florència / Milà, Bompiani, 2001.
- MILROY, J. & L. MILROY (1985) «Linguistic Change, Social Network and Speaker Innovation», *Journal of Linguistics*, 21, p. 339-384.
- MONTEAGUDO, H. (1999) *Historia social da lingua galega. Idioma, sociedade e cultura a través do tempo*, Vigo, Galaxia.
- MONTOYA, B. (1995) «L'observació del canvi fonològic en el català balear», dins M. T. Turell, *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, Publicacions i Promocions Universitàries.
- (2018) *Aproximació a la història social de la llengua catalana*, Alzira, Bromera.
- MORENO, F. (2005) *Historia social de las lenguas de España*, Barcelona, Ariel.
- NADAL, J. M. (2005) *La llengua sobre el paper*, Girona, CCG Edicions.
- NADAL, J. M. & M. PRATS (1982) *Història de la llengua catalana. 1/ Dels inicis fins al segle XV*, Barcelona, Edicions 62.

- NICOLÁS, M. (1990) «Presentació. Llengua i literatura de la “Decadència”», *Caplletra*, 9, p. 9-12.
- (1995) «El recurs a la toponímia: implicacions metodològiques per a la història social de la llengua», dins V. M. Rosselló & E. Casanova (eds.), *Materials de Toponímia. (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, València, Comercial Denes / Universitat de València / Generalitat Valenciana, vol. II, p. 1097-1107.
- (1998) *La història de la llengua catalana. La construcció d'un discurs*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- NINYOLES, R. L. (1985 [1a ed. 1969]) *Conflicte lingüístic valencià*, València, Eliseu Climent, 1985.
- (1975) *Estructura social y política lingüística*, València, Fernando Torres.
- RÍOS SALOMA, M. F. (2011) *La Reconquista. Una construcció historiogràfica (siglos XVI-XVII)*, Mèxic D. F. / Madrid, Universidad Nacional Autónoma de México / Instituto de Investigaciones Históricas / Marcial Pons Historia.
- ROSSICH, A. (1990) «La literatura catalana entre el Barroc i el Romanticisme», *Caplletra*, 9, p. 35-57.
- SABATÉ, F. (2016) *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SALVADOR, V. (1996) «Sobre història social de la llengua: dialectes, llengua, història», *Miscel·lània Germà Colón 5*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 183-216.
- SANCHIS GUARNER, M. (1963) *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València, Universitat de València, 2001.
- (1972) *La llengua dels valencians*, València, Tres i Quatre.
- (1973) «Estudi preliminar», dins *Sant Vicent Ferrer. Sermons de Quaresma*, València, Albatros, p. 7-35.
- (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana. Creixença i esplendor*, Barcelona, Salvat.
- (1998) *Sobre la llengua dels valencians. Informes i documents*, València, Universitat de València.
- SOLÀ, J. (1976) «Per a una història de la llengua», dins J. Solà, *A l'entorn de la llengua*, Barcelona, Laia, p. 189-193.
- TAVANI, G. (1994) *Breu història de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- TERRADO, J. & F. SABATÉ, eds. (2016) *El naixement de la consciència lingüística a l'edat mitjana*, Lleida, Pagès Editors.

- TORRÓ, J. (2000) «Pour en finir avec la “Reconquête”. L’occupation chrétienne d’al-Andalus, la soumission et la disparition des populations musulmanes (XIIIe-XIIIe siècle)», *Cahiers d’histoire. Revue d’histoire critique*, 78, p. 79-97.
- VALLVERDÚ, F., ed. (2001) «Història de la llengua», *Enciclopèdia de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions 62, p. 25-99.
- WEINREICH, U., W. LABOV & M. I. HERZOG (1968) «Empirical Foundations for a Theory of Language Change», dins W. P. Lehmann & Y. Malkiel (eds.), *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*, Austin, University of Texas Press, p. 95-195.
- WHEELER, M. W. (1993) «El contacte, l’aïllament i la tipologia dialectal», *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 69-77.